

Κώρυκος (Βυζάντιο), Κάστρο

Περίληψη :

Το συγκρότημα κάστρων της Κωρύκου αποτελεί τον κύριο φύλακα του στρατηγικού παραθαλάσσιου δρόμου μεταξύ Σελεύκειας και Ταρσού και αποτελείται από ένα στεριανό κι ένα θαλάσσιο κάστρο. Το στεριανό κάστρο βρίσκεται σε μια βραχώδη παραθαλάσσια απόληξη και το θαλάσσιο σε ελαφρά απομακρυσμένο σημείο, σε ένα νησάκι μέσα στη θάλασσα. Αρχικά συνδέονταν μεταξύ τους με προκυμαία και το σύνολο αποτελούσε ένα οχυρωμένο λιμάνι. Η αρχική κατασκευή ανάγεται στη Βυζαντινή περίοδο, ενώ στη συνέχεια το συγκρότημα δέχτηκε αρμενικές επεμβάσεις.

Χρονολόγηση

7ος-12ος αι. μ.Χ.

Γεωγραφικός Εντοπισμός

Κώρυκος, Κιλικία

1. Εισαγωγικά

Η Κώρυκος πριν από τη ρωμαϊκή κυριαρχία ήταν πόλη ελάσσονος σημασίας. Κατά τη Ρωμαϊκή περίοδο το τοπωνύμιο απέκτησε σημασία· λέγεται μάλιστα ότι αποτέλεσε, λίγο αργότερα,¹ την πιο σημαντική πόλη της επαρχίας της [Σελεύκειας](#). Υπό τη βυζαντινή και αρμενική κυριαρχία η Κώρυκος ήταν μια διακεκριμένη πόλη με ενδιαφέροντα κτίσματα. Στα εξέχοντα βυζαντινά² μνημεία ανήκουν τα δύο **κάστρα** της, το στεριανό και το θαλάσσιο, τα οποία πρέπει να θεωρούνταν στην εποχή τους απόρρητα³ εξαιτίας του μεγάλου πάχους των τοίχων τους.

2. Τοπογραφία περιοχής και θέση των δύο κάστρων

Η Κώρυκος βρίσκεται στη δυτική [Κιλικία](#) και βρέχεται από τη Μεσόγειο **έχοντας πίσω της** μια στενή λωρίδα κατοικημένης γης, που διακόπτεται από τα βουνά.⁴ Είναι μια πόλη στρατηγικής σημασίας, αφού πρόκειται για τον κύριο φύλακα του σημαντικού παραθαλάσσιου δρόμου που ενώνει τη Σελεύκεια με την [Ταρσό](#). Η θέση της πόλης μαζί με το παρακείμενο τεχνητό λιμάνι αποτέλεσαν τις προϋποθέσεις για τη δημιουργία στρατιωτικής βάσης την περίοδο που οι Βυζαντινοί κυριαρχούσαν στις θάλασσες. Λόγω της γεωγραφικής θέσης αυτής της παραθαλάσσιας πόλης καθώς και της γειτνίασής της με την Κύπρο ήταν το δεύτερο κύριο λιμάνι της Κιλικίας. Η εμπορική σημασία του λιμανιού ήταν επίσης μεγάλη,⁵ αλλά όχι όσο η στρατηγική σημασία του, που το καθιστούσε ένα από τα σπουδαιότερα οχυρά στα σύνορα του δυτικού κόσμου.

Η περίπτωση της Κωρύκου ανήκει σε εκείνες τις οχυρές θέσεις που αναπτύχθηκαν κατά τις [αραβικές επιδρομές](#) και ύστερα (κυρίως 7ος αιώνας και μετά) και, συγκεκριμένα, ανήκει στον τύπο του κάστρου, δηλαδή της οχυρής θέσης που διαφυλάσσει βασικούς οδικούς άξονες.⁶ Το κάστρο της Κωρύκου αποτελείται από ένα στεριανό κι ένα μικρότερο θαλάσσιο κτήριο. Το στεριανό κάστρο βρίσκεται στο πλάτωμα μιας βραχώδους παραθαλάσσιας απόληξης, έχοντας δίπλα του μια **μικρή ισόπεδη κοιλάδα που κατηφορίζει** προς τα νερά του κόλπου. Η περιοχή που περιβάλλει το κάστρο είναι γενικά ορεινή και βραχώδης. Σε σχέση με την αρχαία πόλη, το βυζαντινό κάστρο βρίσκεται δυτικά από ένα κατοικημένο τετράγωνο και κοντά σε ένα αρχαίο λιμάνι, το οποίο προστατευόταν καλά από ένα μόλο χτισμένο από συμπαγή κομμάτια βράχου. Το θαλάσσιο κάστρο βρίσκεται περιμετρικά του νησιού και αρχικά⁷ συνδεόταν με το στεριανό κάστρο μέσω προκυμαίας. Το στεριανό σε συνδυασμό με το θαλάσσιο κάστρο σχεδιάστηκαν με στόχο την προστασία του λιμανιού⁸ και την εποχή που

Κώρυκος (Βυζάντιο), Κάστρο

χτίστηκαν, πρέπει να θεωρούνταν απόρθητα λόγω του πάχους των τοίχων τους, του ύψους των **πύργων** τους και της σχεδόν απρόσιτης θέσης τους.⁹

3. Αρχιτεκτονική περιγραφή των δύο κάστρων

Μελετώντας τις οχυρώσεις στην **αρμενική Κιλικία**, ο Edwards¹⁰ αναφέρει ότι η Κώρυκος είναι βυζαντινή κι όχι αρμενική τοποθεσία, στηριζόμενος στη διαπίστωση ότι μόνο σε ένα τμήμα του θαλάσσιου κάστρου χρησιμοποιείται η χαρακτηριστική αρμενική τοιχοποιία και οι πύργοι. Ο σχεδιασμός των δύο κάστρων, του στεριανού και του θαλάσσιου, παρουσιάζει ιδιαιτερότητες εξαιτίας της διαφορετικής τοπογραφίας, αλλά και ομοιότητες εξαιτίας της αμυντικής λογικής που έπρεπε να υπηρετούν.

3.1. Στεριανό κάστρο

Το στεριανό κάστρο αποτελεί ένα καλά διατηρημένο παράδειγμα βυζαντινής κατασκευής. Για την ανέγερσή του λήφθηκε υπόψη η τοπογραφία του εδάφους και έγινε η καλύτερη δυνατή εκμετάλλευσή της. Πάνω στο πλάτωμα μιας βραχώδους όχθης, της οποίας το άκρο συναντά την κοιλάδα, στέκεται το κάστρο. Ο βράχος χρησιμεύει ως τμήμα της θεμελίωσης των τοίχων του. Επιπλέον, στα βορειοανατολικά του βράχου έχει λαξευτεί μια τάφος¹¹ που επικοινωνεί με τη θάλασσα. Η πιο ευπρόσβλητη πλευρά είναι η ανατολική, γι' αυτό κι εκεί σκάφτηκε η τάφος, ενώ οι **επάλξεις** διαμορφώθηκαν κοντύτερα η μία στην άλλη.

Η κάτοψη του κάστρου είναι τετράγωνη¹² και οριοθετείται από δύο επάλληλες σειρές αμυντικού **τείχους** από το οποίο προεξέχουν πύργοι και **επάλξεις** μεγάλου μεγέθους. Τα δύο τείχη, σε απόσταση λίγων μέτρων μεταξύ τους (10-20 μ.), συμπληρώνουν το ένα το άλλο, λειτουργώντας με αμυντική ενότητα. Η περιφερειακή διαδρομή είναι συνεχής και δε διακόπτεται παρά μόνο σε ένα σημείο, στη βορειοδυτική γωνία, από έναν πύργο που φράζει τη δίοδο στο νοτιοανατολικό τμήμα. Το κύριο τείχος, το εσωτερικό, που βρίσκεται στο πλάτωμα, περιλαμβάνει πολλούς πύργους, έχει τοίχους με σημαντικό πάχος και είναι σαφώς πιο ισχυρό από το απλό εξωτερικό τείχος, το **προτείχισμα**, το οποίο δεν έχει ιδιαίτερα χαρακτηριστικά οχυρωματικής αρχιτεκτονικής και πιθανότατα δεν ξεπερνά το ύψος ενός ανθρώπου, **πλαισιώνοντας** ουσιαστικά τη μορφολογία του εδάφους. Το κύριο τείχος καθώς και ο συνεχής περιμετρικός διάδρομος είναι ψηλότερα από το προτείχισμα. Οι πύργοι του διαφέρουν μεταξύ τους σε διαστάσεις, προεξοχή και ύψος και παρατάσσονται ακανόνιστα κατά μήκος του τείχους, με μεγαλύτερη πυκνότητα εκεί όπου η επίθεση είναι ευκολότερη. Είναι όλοι τους σχεδόν τετράγωνοι σε κάτοψη, εκτός από έναν πύργο στη νοτιοανατολική γωνία που είναι πενταγωνικός. Επίσης δε διαθέτουν παράθυρα ούτε σχισμές στην όψη, οπότε η οροφή αποτελούσε την κύρια αμυντική θέση.¹³ Όλοι τους έχουν εσωτερικές σκάλες που οδηγούν στις **επάλξεις**.

Δύο είσοδοι στο εξωτερικό τείχος επιτρέπουν την πρόσβαση προς την ενδιάμεση περιοχή των τειχών και στη συνέχεια στο κάστρο. Διαθέτουν και οι δύο αρμενικές επιγραφές.¹⁴ Η μία –η εξωτερική κύρια πύλη–¹⁵ βρίσκεται στο στεριανό τμήμα στα νοτιοανατολικά και περιλαμβάνει ένα είδος κινητής γέφυρας που συνδέει την είσοδο αυτή με την άλλη άκρη της τάφρου. Η ύπαρξη μιας μόνο εισόδου από τη στεριά αποτελεί ένα από τα πιο ενδιαφέροντα χαρακτηριστικά αυτού του κάστρου. Η άλλη –η θαλάσσια πύλη– έχει άνοιγμα προς τη θάλασσα και επιτρέπει την πλεύση προς το στεριανό κάστρο αλλά και την επικοινωνία των δύο κάστρων και τη διακίνηση της φρουράς. Οι δύο εσωτερικές εισοδοι, η κύρια εσωτερική και η ρωμαϊκή εσωτερική πύλη,¹⁶ αντιστοιχούν στην κύρια εξωτερική και στη θαλάσσια πύλη αντίστοιχα. Βρίσκονται στο κύριο τείχος, το

Κώρυκος (Βυζάντιο), Κάστρο

εσωτερικό, οδηγώντας απευθείας μέσα στο κάστρο και δε βρίσκονται, για λόγους ασφαλείας, αντικριστά στις εξωτερικές εισόδους.¹⁷ Το λιμάνι δημιουργείται στη δυτική γωνία του κάστρου και προφυλάσσεται από μια προεξοχή από μεγάλους βράχους, στην απόληξη της οποίας πρέπει να βρισκόταν ένας φάρος.¹⁸

Στο εσωτερικό του κάστρου υπάρχουν τρία **παρεκκλήσια**. Είναι όλα μονόχωρα με ημικυκλικές προεξέχουσες **αψίδες** στο **ιερό** και δεν παρουσιάζουν κάποια αρχιτεκτονική ιδιαιτερότητα. Μόνο μία, η νοτιότερη, έχει στοιχεία αρμενικής κατασκευής.¹⁹ Ο κύριος ναός βρίσκεται στη βορειοανατολική γωνία. Είναι μεγαλύτερος από τους άλλους δύο, με πιο προσεγμένη τοιχοποιία και διασώζει τοιχογραφίες. Εκτός από τις τρεις εκκλησίες συναντούμε μόνο άλλες τέσσερις κατασκευές στο εσωτερικό του κάστρου. Οι τρεις είναι δεξαμενές νερού και η τέταρτη άγνωστης λειτουργίας. Σε σημεία με δημόσια χρήση συναντούμε τέσσερα βαθιά πηγάδια με νερό επαρκές για να τροφοδοτήσει μια ολόκληρη πόλη. Το εντυπωσιακό σύμπλεγμα πύργων που διαμορφώνεται στο βορειοανατολικό τείχος ίσως αποτελούσε ένα είδος εσωτερικού κάστρου και γι' αυτό το λόγο είναι ισχυρότερα οχυρωμένο και το ύψος του ξεπερνά αυτό του τείχους.

Όσον αφορά τη στέγαση, τα ανώτερα επίπεδα των περισσότερων πύργων έχουν **θόλους** από πέτρα. Τα δάπεδα και οι οροφές των δωματίων των χαμηλότερων επιπέδων είναι συχνότερα ξύλινες. Το μόνο παράδειγμα **σταυροθολίου** που διασώθηκε αφορά τη στέγαση του τριώροφου νοτιοανατολικού πύργου.

3.2. Θαλάσσιο κάστρο

Το θαλάσσιο κάστρο σε αντίθεση με το στεριανό έχει δεχτεί έντονες αρμενικές επιδράσεις στα δομικά μέρη του, αφού οι αρχικοί βυζαντινοί τοίχοι ανακατασκευάστηκαν σε διάφορα τμήματά τους. Η θέση του σε ένα νησί μέσα στη θάλασσα προσφέρει καλή φυσική οχύρωση και έχει επιδράσει στο σχεδιασμό του. Έτσι, επειδή το κάστρο προστατεύεται φυσικά από το υδάτινο φράγμα, καθώς κι από τους υφάλους του νησιού, οι Βυζαντινοί κατασκεύασαν μόνο ένα οχυρωματικό τείχος. Η προσέγγιση στο κάστρο γίνεται με τη βοήθεια πλεύμενου μέσου κυρίως από την ανατολική πλευρά, αφού οι προκυμαία που κάποτε ένωσε τα δύο κάστρα έχει προ πολλού καταστραφεί.

Η τειχισμένη διαδρομή ακολουθεί την τοπογραφία του νησιού και καταλαμβάνει όλη την επιφάνειά του. Η χάραξή της είναι τραπεζοειδούς μορφής, οι τοίχοι της έχουν μεγάλο πάχος και αρχικά διέθετε τετράγωνους σε κάτοψη πύργους. Στο κάστρο οδηγούσε μια καμπυλόμορφη είσοδος²⁰ ενώ η αίθουσα υποδοχής είχε αψιδοειδή θόλο και βρισκόταν στη βόρεια πλευρά του κάστρου. Το υψηλότερο σημείο αυτού του κάστρου είναι ο τριώροφος τετράγωνος πύργος που βρίσκεται στη βορειοανατολική γωνία, ο οποίος ξαναχτίστηκε από τους Αρμένιους σύμφωνα με το αρχικό βυζαντινό σχέδιο. Ο πύργος αυτός είναι τοποθετημένος στο πιο ευάλωτο σημείο του κάστρου, εκεί όπου η πρόσβαση από τη θάλασσα είναι ευκολότερη. Ο δυτικός τετράγωνος πύργος περιλαμβάνει αρμενικές επιγραφές.²¹ Συναντούμε ακόμα έναν τετράγωνο πύργο στο μέσο της νότιας πλευράς, ενώ οι υπόλοιποι πύργοι στη βόρεια και δυτική πλευρά ακολουθούν κυκλική χάραξη. Το ύψος των πύργων ξεπερνά κατά μερικά πόδια το ύψος του τείχους.

Στο εσωτερικό του κάστρου συναντούμε μόνο δύο δεξαμενές νερού και ένα μονόχωρο παρεκκλήσιο με ημικυκλική αψίδα ιερού. Οποιοσδήποτε άλλες κατασκευές που πιθανόν προσαρμόζονταν στο νότιο τμήμα του περιβόλου ήταν ξύλινες και δε διασώζονται. Στη δυτική πλευρά του κάστρου υπάρχει μια ασυνήθιστη κατασκευή. Κατά μήκος της εσωτερικής πλευράς και επικαλύπτοντας το δυτικό και νότιο τμήμα της, βρίσκεται

Κώρυκος (Βυζάντιο), Κάστρο

ένα πρότυπο ή στοά. Η τοξοστοιχία δημιουργείται από μια σειρά προσεκτικά τοποθετημένων στύλων που συνδέονται με τόξα, τα οποία με τη σειρά τους υποστηρίζουν ένα συνεχή ελαφρά μυτερό θόλο.

Το αρχικό βυζαντινό κτίσμα που διασώζεται μόνο στα νότια και τα ανατολικά έρχεται σε αντίθεση με την αρμενική ανακατασκευή με τις στρογγυλεμένες προεξοχές-πύργους που εφαρμόστηκε στα βόρεια και δυτικά του αρχικού κάστρου. Ο Edwards,²² έχοντας προχωρήσει σε τυποποίηση της αρμενικής τοιχοποιίας, αποδεικνύει την αρμενική επέμβαση στο κάστρο.

4. Οικοδομική

Στους τοίχους και των δύο κάστρων χρησιμοποιούνται σπόλια από μικρούς λειασμένους τετράγωνους λίθους που προέρχονται από τον αρχαίο οικισμό μαζί με ελαφρά λαξευμένες πέτρες διάφορων μεγεθών σε ακανόνιστες στρώσεις. Για την πλήρωση των αρμών χρησιμοποιούνται μικρότερες πέτρες. Έτσι σχηματίζεται η επένδυση των τοίχων η οποία περιβάλλει το χυτό εσωτερικό πυρήνα από ασβέστη και χαλίκι.²³

Στην αρμενική τοιχοποιία το ύψος των διάφορων στρώσεων λαξευτής πέτρας ποικίλλει για αισθητικούς λόγους.²⁴ Οι Αρμένιοι χρησιμοποιούσαν και πέτρα που τη λάξευαν αλλά και υλικά από αρχαία ερείπια που τα επεξεργάζονταν εκ νέου ώστε να πετύχουν αυτό το ιδιαίτερο και διαφορετικό πάχος στη εξωτερική πλευρά του τοίχου. Η τεχνοτροπία αυτή έρχεται σε αντίθεση με εκείνη των Βυζαντινών, οι οποίοι επαναχρησιμοποιούσαν τη λαξευμένη πέτρα από τη γειτονική πόλη της Κωρύκου χωρίς καμία περαιτέρω επεξεργασία. Η διαφορά αυτή στην τοιχοποιία βοηθά στη διάκριση των διαφορετικών οικοδομικών φάσεων.

5. Χρονολόγηση

Η χρονολόγηση των κάστρων της Κωρύκου είναι αρκετά σύνθετη. Η αρχική βυζαντινή φάση δε χρονολογείται με ακρίβεια και αποτελεί αντικείμενο διαφωνιών. Είναι πιθανό η τοποθεσία της Κωρύκου να οχυρώθηκε συστηματικά πριν από τις αραβικές επιδρομές, χωρίς όμως αυτό να βεβαιώνεται.²⁵ Κοντά σε αυτή την άποψη βρίσκεται και η υπόθεση του Lawrence,²⁶ που ανάγει την ανέγερση των δύο κάστρων πριν από τον 7ο αιώνα. Ο Edwards²⁷ ανάγει την οικοδόμηση των κάστρων στις αρχές του 12ου αιώνα επί της βασιλείας του Αλεξίου Α' Κομνηνού (1081-1118). Ο Foss πάλι θεωρεί πιο πιθανό πως το στεριανό κάστρο αποτελεί παράδειγμα κομνήνειας επίδρασης (12ος-15ος).²⁸ Οπότε εκτιμάται γενικά πως το συγκρότημα των δύο κάστρων χρονολογείται μεταξύ του 7ου και του 12ου αιώνα.²⁹

Η αρμενική ανακατασκευή χρονολογείται με μεγαλύτερη ακρίβεια. Γνωρίζουμε από την ανάλυση της τοιχοποιίας πως υπήρξε αρμενική ανακατασκευή κατά το 12ο και το 13ο αιώνα, πιο εκτεταμένη στο θαλάσσιο κάστρο, όπως είδαμε. Στο στεριανό κάστρο διακρίνονται τέσσερις κατασκευαστικές φάσεις που ξεκινούν στις αρχές του 12ου αιώνα,³⁰ συνεχίζουν το 13ο και καταλήγουν στο 14ο αιώνα.³¹ Σε αυτές οδηγούμαστε μέσω της ανάλυσης της τοιχοποιίας του κάστρου, καθώς και από την αποσπασματική ιστορία του τόπου, αφού καμιά φάση δε βεβαιώνεται από επιγραφή. Η αρμενική ανακατασκευή του θαλάσσιου κάστρου έπεται αυτής του στεριανού. Η χρονολόγησή της βασίζεται σε δύο επιγραφές που βρέθηκαν σε έναν πύργο.³² Τοποθετείται στις αρχές του 13ου αιώνα και περιλαμβάνει άλλες δύο φάσεις κατά τη διάρκεια της ίδιας εκατονταετίας.³³

6. Σημερινή κατάσταση

Κώρυκος (Βυζάντιο), Κάστρο

Τα δύο κάστρα αποτυπώθηκαν λεπτομερώς το 1930 από τους Herzfeld και Guyer,³⁴ ενώ στο Langlois³⁵ οφείλουμε την πρώτη συστηματική μελέτη της τοποθεσίας της Κώρυκου το 1852-1853.

Το συγκρότημα των δύο κάστρων διατηρείται σήμερα σε καλή κατάσταση. Διασώζονται οι περισσότεροι τοίχοι του σε αρκετό ύψος και οι πύργοι του σε ύψος δύο ορόφων. Από τα δύο κάστρα διατηρείται καλύτερα το θαλάσσιο, ίσως λόγω της απομονωμένης θέσης του μέσα στη θάλασσα. Διατηρείται μάλιστα σε αξιοσημείωτα καλή κατάσταση και η θολωτή στέγαση της στοάς που περιβάλλει εσωτερικά το δυτικό και βόρειο τοίχο, καθώς και ο κωνοειδής θόλος που στεγάζει την αίθουσα της πύλης εισόδου.

1. Κατά την εποχή του Στέφανου του Βυζάντιου η Κώρυκος αποτελούσε την πιο σημαντική πόλη της επαρχίας της Σελεύκειας και κατείχε ένα λιμάνι και ένα μικρό νησί, και τα δύο οχυρωμένα, βλ. Langlois, V., “Voyage en Cilicie, Corycus”, *Revue Archéologique* 12 (1855), σελ. 132.
2. Τα δύο κάστρα παλιότερα θεωρούνταν μνημεία της αρμενικής παράδοσης, βλ. Langlois, V., “Voyage en Cilicie, Corycus”, *Revue Archéologique* 12 (1855), σελ. 139. Ο Edwards όμως θεωρεί την Κώρυκο «τόπο μη αρμενικό». Υπάρχει βέβαια κάποια μικρή αρμενική επίδραση. Οι Αρμένιοι ανακατασκεύασαν μόνο ένα τμήμα του θαλάσσιου κάστρου χρησιμοποιώντας τη χαρακτηριστική τοιχοποιία και τους πύργους τους: τεχνική του χυτού τοίχου (poured wall technique), που συνίσταται σε εξωτερική και εσωτερική **επίστρωση του τοίχου με καλά λαξευμένη πέτρα** και χυτό πυρήνα από ασβεστοκονίαμα, βλ. Edwards, R.W., *The fortifications of Armenian Cilicia* (Dumbarton Oaks Studies 23, Washington 1987), σελ. 12, 18-24.
3. Langlois, V., *Voyage dans la Cilicie et dans les montagnes du Taurus, 1852-1853* (Paris 1861), σελ. 210.
4. Ο Lawrence, A.W., “A sceletal history of byzantine fortification”, *The Annual of the British School at Athens* 78 (London 1983), σελ. 177, μας πληροφορεί πως τα βουνά και η θάλασσα οριοθετούν μια στενή, συνεχή αστική ζώνη της οποίας η πυκνότητα αυξάνεται όσο πλησιάζουμε στο μισό της απόστασης προς την Κώρυκο.
5. Η Κώρυκος ήταν σημαντικό οχυρό αλλά και λιμάνι και εκεί διατηρούσαν κατοικίες Ιταλοί ναυτικοί ηγεμόνες, βλ. Müller-Wiener, W., *Castles of the Crusades* (New York – Toronto 1966), σελ. 80.
6. Βλ. Dragon, G., “Guérilla places fortes et villages ouverts à la frontière orientale de Byzance vers 950”, στο *Castrum 3. Guerre, fortification et habitat dans le monde méditerranéen au Moyen Age, Colloque. Madrid 24-27 nov. 1985* (Actes recueillis et présentés par A. Bazzana, Publications de la Casa Velasquez – Série archéologie – Fasc. XII / Collection de l’Ecole Française de Rome -105, Rome 1988), σελ. 43-48.
7. Ο Langlois, V., “Voyage en Cilicie, Corycus”, *Revue Archéologique* 12 (1855), σελ. 140, αναφέρει ότι αυτό συνέβαινε στο «Μεσαίωνα». Ο Μεσαίωνα για το Langlois πρέπει να είναι η κυρίως Βυζαντινή περίοδος.
8. Ανάμεσα στο στεριανό και το θαλάσσιο κάστρο βρισκόταν ένα λιμάνι καλά οχυρωμένο, το οποίο μπορούσε να δεχτεί πολλά μικρά καράβια, βλ. Langlois, V., *Voyage dans la Cilicie et dans les montagnes du Taurus. 1852-1853* (Paris 1861), σελ. 211.
9. Langlois, V., *Voyage dans la Cilicie et dans les montagnes du Taurus. 1852-1853* (Paris 1861), σελ. 210-211.
10. Edwards, R.W., *The fortifications of Armenian Cilicia* (Dumbarton Oaks Studies 23, Washington 1987), σελ. 12.
11. Ο Langlois, V., “Voyage en Cilicie, Corycus”, *Revue Archéologique* 12 (1855), σελ. 140, μας πληροφορεί πως ένας χείμαρρος από τα βορειοανατολικά γέμιζε αυτό το χαντάκι, το οποίο όταν πλημμύριζε έχυνε νερό στη θάλασσα μέσω δύο υδατοφραχτών. Οι Herzfeld και Guyer δίνουν μια λεπτομερή κάτοψη του κάστρου με σκιάσεις, όπου φαίνεται καθαρά το χαντάκι αυτό, βλ. Herzfeld, E. – Guyer, S., *MAMA (Monumenta Asiae Minoris Antiqua) II: Meriamlik und Korykos* (Manchester 1930), εκ. 177.
12. Ο Edwards σημειώνει ότι το στεριανό κάστρο αποτελεί τη μοναδική περίπτωση στην Κιλικία όπου χρησιμοποιείται η περίκεντρη κάτοψη για το σχεδιασμό ενός οχυρωματικού έργου, βλ. Edwards, R.W., *The fortifications of Armenian Cilicia* (Dumbarton Oaks Studies 23, Washington 1987), σελ. 163.

Κώρυκος (Βυζάντιο), Κάστρο

13. Για την περιγραφή των πύργων βλ. Lawrence, A.W., “A sceletal history of byzantine fortification”, *The Annual of the British School at Athens* 78 (London 1983), σελ. 179.
14. Langlois, V., *Voyage dans la Cilicie et dans les montagnes du Taurus. 1852-1853* (Paris 1861), σελ. 201.
15. Οι ονομασίες αυτές δίνονται από τους Herzfeld και Guyer, βλ. Herzfeld, E. – Guyer, S., *MAMA (Monumenta Asiae Minoris Antiqua) II: Meriamlik und Korykos* (Manchester 1930), εικ. 177.
16. Η ρωμαϊκή ή αρχαία εσωτερική πύλη, που αντιστοιχεί στη θαλάσσια πύλη, είναι μνημειώδους κατασκευής και οι Herzfeld και Guyer παρουσιάζουν ένα σχέδιο της όψης της χρονολογώντας τη στο 2ο με 3ο αι. μ.Χ. Βλ. Herzfeld, E. – Guyer, S., *MAMA (Monumenta Asiae Minoris Antiqua) II: Meriamlik und Korykos* (Manchester 1930), εικ. 183-185.
17. Η κύρια εσωτερική είσοδος, αυτή που αντιστοιχεί στη στεριανή πρόσβαση, φέρει στην εξωτερική πλευρά της το μόνο διασωθέν ανάγλυφο αρμενικής γλυπτικής. Βλ. Edwards, R.W., *The fortifications of Armenian Cilicia* (Dumbarton Oaks Studies 23, Washington 1987), σελ. 166.
18. Lawrence, A.W., “A sceletal history of byzantine fortification”, *The Annual of the British School at Athens* 78 (London 1983), σελ. 178.
19. Η χρονολόγηση των εκκλησιών προκύπτει από την τοιχοποιία τους.
20. Ο Langlois τη χαρακτηρίζει γοτθική. Βλ. Langlois, V., *Voyage dans la Cilicie et dans les montagnes du Taurus. 1852-1853* (Paris 1861), σελ. 214.
21. Ο Langlois αναπαράγει τις αρμενικές επιγραφές και επισημαίνει πως ο Άγγλος περιηγητής Bailie είχε εντοπίσει και ελληνική επιγραφή. Langlois, V., *Voyage dans la Cilicie et dans les montagnes du Taurus. 1852-1853* (Paris 1861), σελ. 215.
22. Edwards, R.W., *The fortifications of Armenian Cilicia* (Dumbarton Oaks Studies 23, Washington 1987), σελ. 163.
23. Για την τοιχοποιία βλ. Edwards, R.W., *The fortifications of Armenian Cilicia* (Dumbarton Oaks Studies 23, Washington 1987), σελ. 18-24, 163, 165.
24. Ενδεικτική της αρμενικής τοιχοποιίας είναι η φωτογραφία που παραθέτει ο Edwards, R.W., *The fortifications of Armenian Cilicia* (Dumbarton Oaks Studies 23, Washington 1987), σελ. 163, πίν. 123b.
25. Edwards, R.W., *The fortifications of Armenian Cilicia* (Dumbarton Oaks Studies 23, Washington 1987), σελ. 161.
26. Lawrence, A.W., “A sceletal history of byzantine fortification”, στο *The Annual of the British School at Athens* 78 (London 1983), σελ. 177-178. Ο ίδιος λέει χαρακτηριστικά πως τα ερείπια της Κώρυκου είναι σχεδόν αποκλειστικά χριστιανικά. Συμπληρώνει μάλιστα πως, όταν οι Άραβες κυριαρχούσαν στις θάλασσες το διάστημα μεταξύ 650 και 718, η πόλη πρέπει να ήταν ήδη ικανή οχυρωματικά να αντιμετωπίσει τις επιδρομές.
27. Edwards, R.W., *The fortifications of Armenian Cilicia* (Dumbarton Oaks Studies 23, Washington 1987), σελ. 161.
28. Σε αυτό το συμπέρασμα οδηγείται από την τοιχοποιία, όπου παρατηρείται η χρήση σπολίων σε σχετικά ακανόνιστες στρώσεις με την ταυτόχρονη απουσία τούβλου. Προτρέπει όμως σε περαιτέρω έρευνα, βλ. Foss, C., *Cities, fortresses and villages of byzantine Asia Minor* (Variorum Reprints Collected Studies, Aldershort 1996), άρθρο V, σελ. 159.
29. Για τη χρονολόγηση βλ. Lawrence, A.W., “A sceletal history of byzantine fortification”, στο *The Annual of the British School at Athens* 78 (London 1983), σελ. 178-179. Επίσης βλ. Foss, C., *Cities, fortresses and villages of byzantine Asia Minor* (Variorum Reprints Collected Studies, Aldershort 1996), άρθρο V, σελ. 158-159, ο οποίος παραπέμπει στους Herzfeld, E. – Guyer, S., *MAMA (Monumenta Asiae Minoris Antiqua) II: Meriamlik und Korykos* (Manchester 1930), σελ. 161-179, και Hellenkemper, H., *Burgen der Kreuzritterzeit in der Grafschaft Edessa und im Königreich Kleinasien. Studien zur Historischen Siedlungsgeographie Südost-Kleinasien* (Bonn 1976), σελ. 242-247.
30. Edwards, R.W., *The fortifications of Armenian Cilicia* (Dumbarton Oaks Studies 23, Washington 1987), σελ. 166.
31. Οι τέσσερις κατασκευαστικές φάσεις παρουσιάζονται από το Hellenkemper, H., *Burgen der Kreuzritterzeit in der Grafschaft Edessa und im*

Κώρυκος (Βυζάντιο), Κάστρο

Königreich Kleinarmenien. Studien zur Historischen Siedlungsgeographie Südost-Kleinasiens (Bonn 1976), σελ. 246-247.

32. Langlois, V., *Voyage dans la Cilicie et dans les montagnes du Taurus. 1852-1853* (Paris 1861), σελ. 215.

33. Hellenkemper, H., *Burgen der Kreuzritterzeit in der Grafschaft Edessa und im Königreich Kleinarmenien. Studien zur Historischen Siedlungsgeographie Südost-Kleinasiens* (Bonn 1976), σελ. 248-49.

34. Herzfeld, E. – Guyer, S., *MAMA (Monumenta Asiae Minoris Antiqua) II: Meriamlik und Korykos* (Manchester 1930), σελ. 161-189.

35. Langlois, V., "Voyage en Cilicie, Corycus", *Revue Archéologique* 12 (1855), σελ. 129-147· Langlois, V., *Voyage dans la Cilicie et dans les montagnes du Taurus. 1852-1853* (Paris 1861), σελ. 193-219.

Βιβλιογραφία :

	Edwards R.W. , <i>The Fortifications of Armenian Cilicia</i> , Washington D.C. 1987, Dumbarton Oaks Studies 23
	Hellenkemper H. , <i>Burgen der Kreuzritterzeit in der Grafschaft Edessa und im Königreich Kleinarmenien. Studien zur historischen Siedlungsgeographie Südost-Kleinasiens</i> , Bonn 1976
	Foss Cl. , <i>Cities, Fortresses and Villages of Byzantine Asia Minor</i> , Aldershot 1996, Variorum Reprints Collected Studies
	Langlois V. , <i>Voyage dans la Cilicie et dans les montagnes du Taurus. 1852-1853</i> , Paris 1861
	Müller-Wiener W. , <i>Castles of the Crusades</i> , New York – Toronto 1966
	Herzfeld E., Guyer S. , <i>Meriamlik und Korykos</i> , Manchester 1930, Monumenta Asiae Minoris Antiqua II
	Langlois V. , "Voyage en Cilicie, Corycus", <i>Revue Archéologique</i> , 12, 1855, 129-147
	Lawrence A.W. , "A sceletal history of byzantine fortification", <i>The Annual of the British School at Athens</i> , 78, 1983, 177-180
	McKay T.S. , "Korykos", <i>Princeton Encyclopedia of Classical Sites</i> , Princeton NJ 1976, 464-65

Δικτυογραφία :

	Kizkalesi http://www.anatolia.luwo.be/index.htm?Kizkalesi.htm&1
--	--

Γλωσσάριο :

	αρμός, ο Η γραμμή ή η επιφάνεια επαφής ή συνένωσης δύο πλίνθων ή δόμων ή και το μεταξύ τους κενό. Ο αρμός μπορεί να είναι οριζόντιος, κατακόρυφος ή λοξός.
	αψίδα, η Γενικά, καμπύλη ή τοξοειδής απόληξη ή διαμόρφωση τοίχου. Επίσης, τοξοειδής κατασκευή μνημειακού ή μη χαρακτήρα. Στη βυζαντινή εκκλησιαστική αρχιτεκτονική, αψίδα ονομάζεται η κόγχη του Ιερού Βήματος, η κάτοψη της οποίας μπορεί να είναι ημικυκλική, πεταλόμορφη, ορθογώνια ή και πολυγωνική εξωτερικά. Η αψίδα συνήθως προεξέχει στο ανατολικό άκρο του ναού. Στο εσωτερικό χωρίζεται από τον κυρίως ναό με το τέμπλο. Αψίδες

Κώρυκος (Βυζάντιο), Κάστρο

που εξέχουν ανατολικά του ναού μπορούσαν να έχουν και τα διαμερίσματα εκατέρωθεν του Ιερού (παραβήματα), συνήθως μικρότερες από την κεντρική αγίδα.

	έπαλξη, η
Το μεσαιωνικό τείχος στην άνω απόληξή του (επίπεδο των επάλξεων) διαμορφώνεται με κενά ανά τακτά διαστήματα. Το χτιστό τμήμα μεταξύ των κενών είναι η έπαλξη (αγγλ., γαλλ. merlon), ενώ στα ελληνικά δεν υφίσταται ειδικός όρος για το διάκενο (αγγλ. crenel, γαλλ. créneau) που παρεμβάλλεται μεταξύ των επάλξεων. Η διαμόρφωση αυτή επέτρεπε στους αμυνόμενους να βάλλουν κατά των επιτιθέμενων από τα διάκενα και να προφυλάσσονται πίσω από τις επάλξεις. Όταν τα τείχη δέχονταν επίθεση, τα διάκενα κλείνονταν με ξύλινα διαφράγματα (αγγλ. shutters, γαλλ. huchette de bois), τα οποία στηρίζονταν σε οριζόντιο άξονα και μπορούσαν να ανοιγοκλείνουν ώστε να διευκολύνουν την άμυνα. Το άνω τμήμα των επάλξεων μπορεί να είναι ευθύγραμμο και επίπεδο, ευθύγραμμο με τριγωνική διατομή, με χελιδονοειδείς ή προιοντές απολήξεις κ.λπ.	
	θόλος, ο
Ημισφαιρική οροφή.	
	Ιερό ή Άγιο Βήμα, το
Το αρχιτεκτονικό μέρος στα ανατολικά του ναού όπου τελείται η Θεία Ευχαριστία. Προορίζεται αποκλειστικά για τον κλήρο και συνήθως χωρίζεται από τον κυρίως ναό με υψηλό τέμπλο. Στην πλήρη μορφή του είναι τριμερές, αποτελούμενο από το Ιερό Βήμα στο κέντρο, όπου βρίσκεται η Αγία Τράπεζα, από την πρόθεση ή προσκομιδή (βόρεια του Ιερού Βήματος), όπου κατατίθενται οι προσφορές των πιστών, και από το διακονικό ή σκευοφυλάκιο (νότια του Ιερού Βήματος), όπου φυλάσσονται τα ιερά σκεύη και αντικείμενα του ναού. Τα δύο τελευταία μέρη αποκαλούνται και παστοφόρια ή παραβήματα.	
	κάστρο, το
Οχυρή θέση που διαφυλάσσει τους βασικότερους άξονες και συνήθως βρίσκεται στο εσωτερικό σε αντιδιαστολή με το φρούριο που βρίσκεται επάνω στο σύνορο στις ερημωμένες, λίγο ή πολύ, ζώνες.	
	παρεκκλήσιο, το (λατ. martirium)
Πρόκειται για μικρών διαστάσεων ναό ο οποίος είτε είναι αυτόνομος είτε ανήκει σε κάποιο ίδρυμα ή εξαρτάται από μεγαλύτερο ναό. Στο Βυζάντιο τα παρεκκλήσια είχαν συχνά ταφική χρήση.	
	πρόπυλο, το
Μνημειακή αρχιτεκτονική διαμόρφωση στην είσοδο ενός ιερού ή ενός οικοδομικού συγκροτήματος.	
	προτείχισμα, το
Ένα χαμηλό τείχος εξωτερικά του κυρίως περιβόλου ονομαζόταν προτείχισμα και αποτελούσε την πρώτη γραμμή άμυνας, κυρίως σε οχυρώσεις που χτίζονταν σε επίπεδες επιφάνειες. Στόχος ήταν να παραμείνει ο εχθρός μακριά από το κατώτερο τμήμα των τειχών, ώστε να αποφευχθεί η καταστροφή τους από τα τηλεβόλα όπλα ή τις υπόγειες σήραγγες (μίνες). Επίσης, με αυτόν τον τρόπο εξασφαλιζόταν μια δεύτερη χαμηλότερη γραμμή πυρός. Ως οχυρωματική μορφή, το προτείχισμα είναι ήδη γνωστό από τους Ρωμαϊκούς χρόνους, με αρτιότερο παράδειγμα τα χερσαία τείχη της Κωνσταντινούπολης του 5ου αιώνα.	
	πύργος, ο
Κατασκευή της οποίας το ύψος είναι μεγαλύτερο του μετωπικού πλάτους ή της διαμέτρου. Οι πύργοι μπορούν να έχουν το ίδιο ύψος με το τείχος ή μεγαλύτερο.	
	σπόλια, τα (λατ. spoliium, ουδ.)
Από τη λατινική λέξη spoliium = λάφυρο. Τμήματα αρχιτεκτονικών μελών κατεστραμμένων κτηρίων. Συχνά χρησιμοποιούνται ως οικοδομικό υλικό σε δεύτερη χρήση.	
	σταυροθόλιο, το
Θόλος ο οποίος στέγαζε τετράγωνους ή ορθογώνιους χώρους και προέκυπτε από την αλληλοτομία δύο ημικυλινδρικών καμαρών ίσης διαμέτρου και ύψους. Οι τεμνόμενες καμάρες σχηματίζουν ένα σταυρό, ισόπλευρο όταν πρόκειται για τη στέγαση τετράγωνων χώρων.	
	στοά, η
Επίμηκες επιστεγασμένο δημόσιο κτήριο υποβασταζόμενο στη μία πλευρά του από κιονοστοιχίες. Κατ' επέκταση, είναι και ο επιστεγασμένος διάδρομος που υποβαστάζεται από κιονοστοιχίες.	
	τείχος, το
Περιτείχισμα. Το τείχος δε χρησιμοποιείται μόνο για την προστασία της πόλης. Μπορεί να χρησιμεύσει για καταφύγιο, σε περίπτωση ανάγκης.	
	τόξο, το
Ημικυκλική κατασκευή που καλύπτει ανοίγματα στην τοιχοποιία και είναι ικανή να φέρει το βάρος των υπερκείμενων όγκων και να μεταφέρει τις πιέσεις στα πλάγια. Συχνά έχει διακοσμητικό ρόλο.	
	τοξοστοιχία, η

Κώρυκος (Βυζάντιο), Κάστρο

Στην αρχιτεκτονική τόξο ονομάζεται το άνοιγμα που δημιουργείται μεταξύ δύο κίωνων ή πεσσών οι οποίοι γεφυρώνονται με μία ημικυκλική δομή. Οι σειρές από δύο ή περισσότερα τέτοια ανοίγματα ονομάζονται τοξοστοιχίες.

Χρονολόγιο

7ος-12ος αι.: Αυτή την περίοδο εκτιμάται ότι ξεκίνησε η οικοδόμηση των δύο κάστρων από τους Βυζαντινούς

12ος-14ος αι.: Ανακατασκευή του στεριανού κάστρου από τους Αρμένιους

13ος-14ος αι.: Εκτεταμένη ανακατασκευή του θαλάσσιου κάστρου από τους Αρμένιους